MŰEMLÉKVÉDELEM A TÖRTÉNETI IPARI ÉPÍTÉSZET TERÜLETÉN

Az egykori Királyi Malátázó gabonaraktára

Kuklis Tibor – Pilsitz Martin

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

A történeti ipari építészet a műemlékvédelem által elhanyagolt terület, pedig számos érv szól amellett, hogy felülvizsgáljuk épületállományunk ezen részét. A cikk egy kőbányai gabonaraktár segítségével járja körül a témát, miközben a lehető legtöbb aspektusából vizsgálja azt. A tanulmány első része a történeti ipari épületek jelenkori jelentőségével foglalkozik. Az építészetelmélet fejlődésében vagy a hétköznapi emberek identitástudatában játszott szerepén felül az ipari épületek az adott kor vívmányainak tárházai. Szerkezeteik, kialakításuk és a bennük lévő technológiák építésük idejében a legkorszerűbbek voltak. Majdnem száz éve pedig elindult az ilyen típusú épületek kutatása és védelme. A második rész az idén 120 éves egykori Királyi Malátázó gabonaraktárának tágabb, szűkebb környezetét, történetét, homlokzatát, funkcióbeli kialakítását és épületszerkezeteit taglalja. A harmadik részben a tanulmány elején bemutatott szempontok kerülnek elő, de most már a raktár példáján keresztül prezentálva. A cikk végén a szerzők összegzik az épülettel kapcsolatos tapasztalataikat, illetve az épület vizsgálatával kapcsolatos további teendőket.

(A tanulmány a 2017 őszén készült, azonos című TDK dolgozat összegzését tartalmazza.)

Kulcsszavak

ipari építészet · műemlékvédelem · raktár · Dreher sörfőzde · Kőbánya

01 A Királyi Malátázó gabonaraktára Kőbányán.

1. BEVEZETÉS

Történeti ipari épületeink – funkciójuktól függetlenül – fontos szerepet töltöttek be, de nem csupán gazdasági szempontból. Az előállított termékek a köztudatba bekerülve komoly hatást gyakoroltak az emberek mindennapjaira, így az adott iparág a nemzeti kultúra részévé vált.

Az agráripari országoknál további kapocs volt, hogy a feldolgozó ágazatok hidat képeztek a mezőgazdaság és az ipar között. Ez hazánkra hatványozottan igaz, főleg a Kiegyezés és az I. világháború közötti időszakban. Az élelmiszer-, ruha- és más egyéb iparágak hozzájárultak a mezőgazdasági nyersanyagok nagyobb léptékű előállításához, hiszen „ipari mennyiségben" vásárolták föl a vidéki földművesek és állattartók áruit. Nem egyszer munkaerőként is alkalmazták a vidéki lakosságot, sokszor csak néhány hónapra, de létező jelenség volt, hogy a munkanélkülivé váló, vagy alacsony keresetű falusiak (akik korábban a mezőgazdaságban dolgoztak) vándoroltak el tömegével otthonaikból az iparvárosokba.

Az alkoholtartalmú italok gyártása és fogyasztása hazánkban már a középkor óta nagy népszerűségnek örvendett, de a XXI. századi magyarországi alkoholfogyasztás is jóval megelőzi az európai átlagot. Az ilyen termékek gyártása terén azonban nem állunk manapság az élmezőnyben, mert a primer és szekunder szektor jelentősen visszaszorult a tercier szektor javára, és elsősorban a rendszerváltozás utáni időszakban az ipari épületállomány is jelentős állagromláson esett át. A gyárak, raktárak bezárása magával hozta azok környezetének „elrozsdásodását" valamint korábbi a dolgozók és a környéken lakók életszínvonalának romlását.

Az 1990-es évek közepéig Kőbányán működő egykori Királyi Malátázó és gabonaraktára – a jelen tanulmány témája –, is ennek a folyamatnak esett áldozatul. A raktár a magyar történeti ipari építészetben szinte ismeretlen, de építészetileg és szerkezetileg számos érdekességet tartogat. Az „egyszerű" funkció mögött páratlanul érdekes és értékes épület bújik meg.

Az ipari épületek fogalma alatt szűkebb értelemben olyan épületeket értünk, amelyekben egy termék gépek és szervezett munkafolyamatok keretében kerül előállításra vagy feldolgozásra. A gyárak átfogó rendszeréhez számos műszaki melléképület, laboratórium, istálló, iroda, kisebb műhely és szociális épület, vendéglátó helyiség és szabadidős létesítmény is tartozott. A gabonaraktárak, mint a sörfőzdék vagy gőzmalmok műszaki melléképületei rendkívüli építményeknek tekinthetők, hiszen dimenziójukkal, szerkezetükkel és kialakításukkal legalább olyan igényes kivitelben készültek, mint a tulajdonképpeni gyártóépületek.[1]

1 Pilsitz, Martin: *Architektonische Entwicklung Historischer Fabrikbauten im Siedlungsraum des heutigen Budapest zwischen 1815 und 1915 unter besonderer Berücksichtigung der Brauereien.* (Inauguraldissertation an der BME. PhD Disszertáció) BME Csonka Pál Doktori Iskola, Budapest 2016. Appendix. 72–77.

2. TÖRTÉNETI IPARI ÉPÜLETEK FONTOSSÁGA

2.1. Nemzeti identitás

Ahogyan a bevezetőben is említésre került, az ipari építészet kiemelten fontos szerepet játszik nemcsak a gazdaságban, de az egész nemzet identitástudatában is. A XIX. században az ipari építészet terjedése mellett Európában előtérbe került a saját nemzetállam utáni vágyódás, mint eszme. Még ha nem is tudott minden nép saját államban élni (pl.: magyarok a Monarchiában), az – elsősorban mezőgazdasági és ipari – húzóágazatok egyfajta „függetlenedési pontként" működtek. A gazdasági termelés manifesztációi, az előállított termékek – az adott kultúrára jellemző – jelképek lehettek, akárcsak egy himnusz vagy egy nemzeti lobogó. Ezen termékek előállítási helye pedig pont a gyár és a hozzá tartozó számtalan melléképület volt.

Azért is fontos történeti ipari épületeink megőrzése, mert a már lebontott épületeket visszahozni nem tudjuk, tehát saját magunkat károsítjuk meg így.

„…abban a meggyőződésben, hogy a kulturális javakban okozott károk, bármely nép tulajdonát is képezzék ezek a javak, az egész emberiség kulturális örökségének megkárosítását jelentik, minthogy mindegyik nép hozzájárult a világ kultúrájához;"[2]

2.2. Egyéni kötődés

Míg tőlünk nyugatabbra reneszánszát éli a volt ipari épületek felújítása/átépítése és azok alternatív felhasználása, addig itthon az ilyen gyárak/műhelyek/raktárak az esetek többségében nem kapnak túl jó megítélést. Ennek fő okai hazánkban a korai szocialista időszakban (1940-es évek vége, 1950-es évek eleje) erőltetett iparfejlesztés, a gyár általános negatív képének sztereotípiája[3] és a XX. századi – már-már legendásan – rossz üzemi fizetés és munkakörülmények.

Az ipari épületektől való idegenkedésre személyes példaként hoznám föl nagyanyám esetét: ő a konzervgyárból nem a csarnokszerkezet páratlan műszaki megoldásaira vagy az üzemben működő gépek összetettségére emlékszik vissza, hanem a hosszú túlórákra, a rövid ebédszünetben kapott felvizezett forró levesre, az alacsony bérekre stb. Talán pont ezért igazán fontosak ezek a létesítmények: mert emléket állítanak az előző generációk munkásainak és mérnökeinek, heroikus küzdelmüknek; kezdve e hatalmas léptékű épületek tervezésén és kivitelezésén át, egészen az üzemben töltött hosszú, a nap nagyobb részét kitöltő robotig.

Sőt a Királyi Malátázó gabonaraktárának vizsgálata során megállapítható, hogy nemcsak az iparban és mezőgazdaságban dolgozóknak állítanak emléket az ilyen épületek: az árpatárolás mellett sokszor katonák és civilek lakhelyéül is szolgált a raktár, így az épület újrahasznosítása, az eredetitől eltérő funkcióval való felruházása sem számítana újdonságnak.

A generációk által továbbadott személyes emlékekből alakul ki a csoportok és családok kollektív emlékezete, amely később lényeges részét alkotja a város vagy a nemzet kulturális emlékezetének.

A jelen tanulmány témája nem az iparkultúra, hanem maguk az ipari épületek, ezért fontos szempont az is, hogy éppen ezek az ipari létesítmények segítségével jött létre az az anyagi forrás, amelyet a társadalom később kulturális létesítmények (pl. színházak) létrehozására fordíthatott.

2.3. Urbanisztikai szempontok

Történeti ipari épületeink emellett nagyobb távlatokban is jelentősek – városi kontextusban – hozzájárulnak az adott kerület/terület egyéniségének megtartásához és a későbbiekben a várostervezés során biztos viszonyítási pontok lehetnek. Karakteres vonásaik miatt a környék „landmark"-jává is válhatnak, még egy esetleges funkcióváltás után is.

2.4. A funkcionalizmus kialakulása

A történeti gyárak, műhelyek és raktárak logikus, tiszta tervezésük, egyszerű geometrikus alapformáik, valamint minimális díszítettségük miatt a modernizmus és funkcionalizmus előfutárának is tekinthetők, még ha a tervezésük során semmilyen tudatos építészeti ideológia nem volt meghatározó: a mérnököket

2 Hágai Nemzetközi Egyezmény, Bevezető, 1954. <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/71CA0B7D-9C39-454C-B052-D3CDA7DBA71B/0/Kulturalis_javak_Haga_1954_egyezmeny.pdf> [megtekintve: 2017.09.20.]

3 Csak teher a környezetnek, rontja a város képét és a környezetében élők életminőségét.

csupán a józan eszük vezette.[4] Az ipari épületek – amiatt, hogy milyen folyamatok zajlanak le bennük – rendkívül pontos, pragmatikus tervezést kívánnak meg.

XX. század elejére ezek az elvek beépültek már bizonyos építészeti irányzatokba is, így az addig csak az ipari építészetben használt egyszerű, logikus formák, anyagok és technológiák kerültek át lakó- és középületekbe.

2.5. Műszaki újítások alkalmazása

A vállalatok tulajdonosai presztízskérdésként kezelték a legújabb anyagok, technológiák és szerkezetek alkalmazását, így ezért ezek először az ipari épületekben jelentek meg. (2. ábra)

A XIX. században az új anyagok, mint a változatosan alkalmazható acél (1864, Siemens–Martin eljárás); a vasbeton (1870, Francois Hennebique); az olcsóbb, nagy mennyiségben is előállítható üveg (1867/68) alapjaiban változtatták meg a kor építészetét. Közben a téglaépítészet a tömegtermelés miatt végleg felváltotta a kőépítészetet. Megjelent a lapostető, ahogyan a gépészet (villanyvilágítás, szellőztetés stb.) is a gyárépületekben az 1890-es évektől, ami hatékonyabbá és valamelyest egészségesebbé tette a munkát.

2.6. Nemzetközi együttműködés az építészetben

A történeti ipari épületek megítélése során nem elhanyagolható szempont az sem, hogy ezek kapcsán mutatható ki már a XIX. századtól a nemzetközi mérnöki és szakmunkási együttműködés. Ennek során egy adott iroda által készített típustervek alapján egy másik országban az ottani mérnökök és munkások segítségével zajlott a kivitelezés.[5]

2.7. Esettanulmányok

A tervezési irányelvek és a technológia fejlődésére jó hazai példa a Magyar Acélárú Gyár Rt. budapesti, Váci út 65. szám alatti telephelye, ahol a fémfeldolgozó funkciói külön épületekben kaptak helyet logikus alaprajzi rendszerben. Az 1896-ban épült csarnokhoz 1922-ig több szabadonálló gyárépület és műhely épült. A telep tűzbiztonsága az egységek különállósága miatt így jelentősen javult. (3. ábra)

Egy másik példa, a budafoki Haggenmacher Sörüzem a nemzetközi műszaki együttműködést illusztrálja. 1914-ben a vállalat megbízta a müncheni Miller und Hetzel Mérnöki Irodát egy új malátázó tervezésével. A számtalan egymásra épülő munkafolyamat itt is funkcionalista megközelítést kívánt meg, aminek a német tervezőcég teljes mértékben eleget tett: négyemeletnyi malátázó, árpatároló és egy 1,5 millió literes víztározó kapott itt helyet. Emellett a gyár a legmodernebb technológiával volt felszerelve, mint például vákuumpumpával.

3. A TÖRTÉNETI IPARI ÉPÜLETEK KUTATÁSA ÉS VÉDELME

3.1. Kezdetek

Az ipari épületek kutatása és védelme (ún. „ipar-régészet")[6] Angliából indult az 1930-as években. Néhány évtizeddel később újabb lendületet vett ez a mozgalom, melynek fő célja az Ipari Forradalom emlékeinek megőrzése volt.

3.2. Nemzetközi kezdeményezések

Mára az 1973-ban alakult TICCIH[7] szervezet foglalkozik az ipari örökség védelmével. 2003-ban a szervezet XII. konferenciáján elfogadták a Nyizsnyij Tagil Kartát, melyben rögzítették az ipari örökség megőrzésének alapelveit. Fontossá vált azonban az is, hogy ne csak nemzetközi szervezetek szorgalmazzák ezeket a célokat, hanem lehetőleg minél több szakágat bevonva, alulról szerveződjön a történeti ipari építészet vizsgálata és védelme.

4 Pilsitz, Martin: Early funcionalism as a design principle of historical factory buildings in Budapest. *Építés – Építészettudomány* Vol.41. (2013) No.4. 319–371.

5 Például a német Theodor Ganzenmüller irodája által tervezett kőbányai első Magyar Részvény Serfőzde Rt. főzőháza, mely később a bajor Gräflich Ernst von Moy'sche Hofbräuhaus prototípusa lett. (Pilsitz Martin: A Kőbányai Első Magyar Részvény Serfőzde Rt. főzőháza: A bajor neobarokk sörfőzdék prototípusa, *Építés – Építéstudomány* Vol.43. (2015) No.1–2. 79–94.)

6 Dobai János: *Munkahelyek építészete 1 c. tárgy 11. előadása* p. 52. <http://www.ipar.bme.hu/uploads/11-eloadas.pdf> [megtekintve: 2017.09.03]

7 The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage

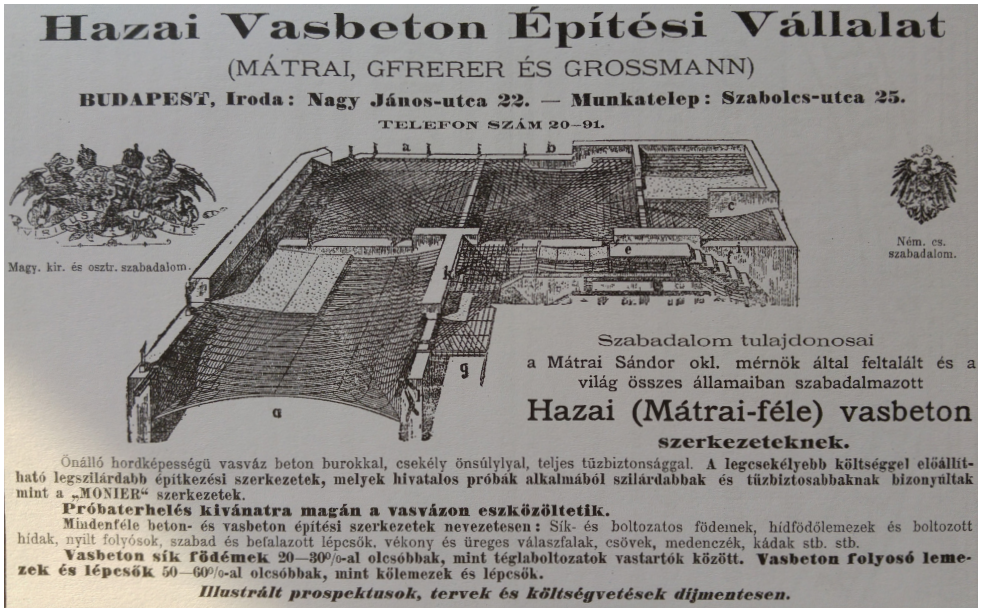

02 Az ipari épületek hozzájárultak az új technológiák elterjesztéséhez. Korabeli hirdetés.

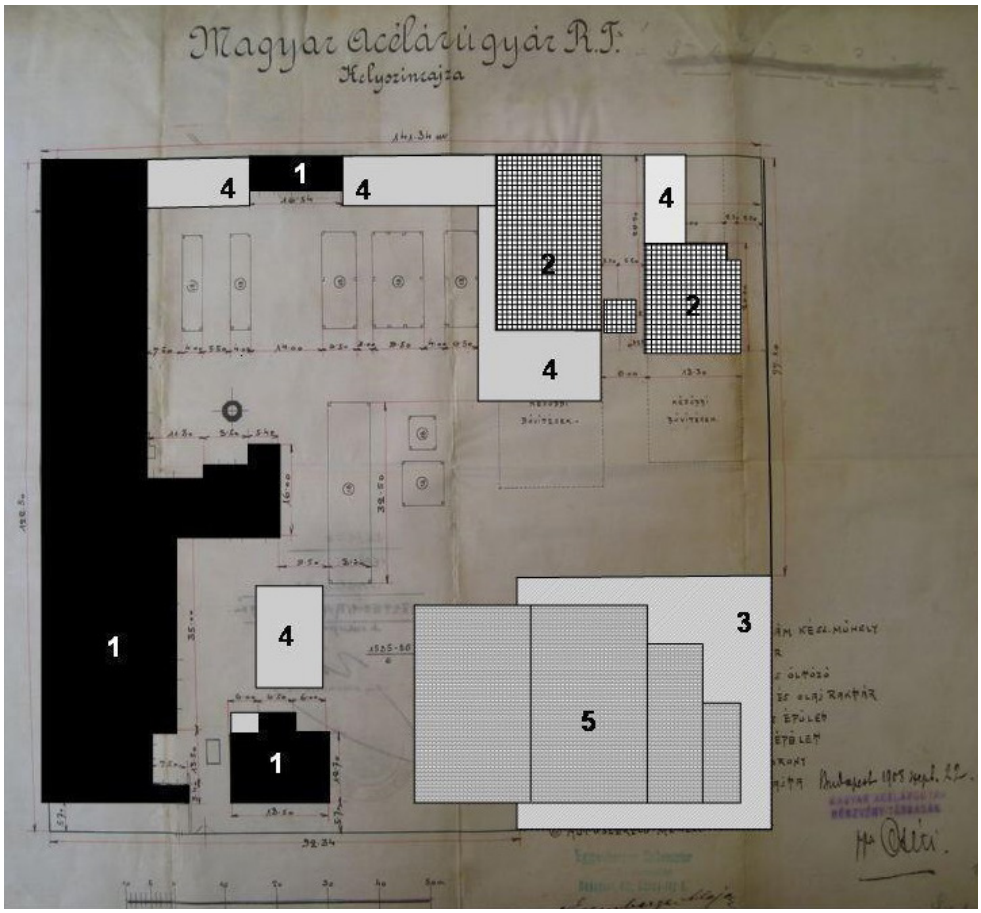

03 Magyar Acélárú Gyár telephelye, Budapest, Váci út 65.
(1: műhelyek, 2: kovácsüzem, 3: telephely bővítés, 4: kovácsüzem bővítés, 5: repülőgép-alkatrész gyár)

Jó példa erre a Bécsi Műszaki Egyetem (Technische Universität Wien) kezdeményezése, ahol több mint 20 éve szervezik meg a Nemzetközi Iparépítészeti Szemináriumot (Internationale Industriebauseminar). A 20. alkalommal megtartott ilyen rendezvény 2011-ben a termelésből kivont gyárépületekkel foglalkozott „Refurbished Futur" címmel. Itt számos szakág képviselője járta körül a témát.[8]

Németországban 2013-ban alakult meg az immár 140 építészt, építőmérnököt és műemlékes szakembert tömörítő Építéstechnika-történeti Társaság (Gesellschaft für Bautechnikgeschichte). A szervezet legfontosabb céljául tűzte ki az építészettörténeti kutatás és oktatás, valamint az építészeti gyakorlat és műemlékvédelem műszaki szempontjainak vizsgálatát.

3.3. Ipari épületek fotós szemmel

Voltak olyanok, akik művészi szempontok alapján vizsgálták az ipari épületeket, elsősorban azok homlokzatait. Például a német Becher házaspár fotósorozatai ezen létesítmények szépségeinek bemutatása mellett figyelemfelhívó célzattal készültek a XX. század második felében.

3.4. Megmentés mindenáron?

Közösségi érdeket mellőzve védetté, műemlékké nyilvánítani vagy rehabilitálni egy épületet legalább akkora probléma, mint egy valódi értékkel rendelkező épületet lebontani. A védelem ugyanis komoly terhet ró az épület tulajdonosára.

Továbbá egy történeti ipari épület nemcsak saját szintjén lehet meghatározó, hanem a városban való helyzetéből adódóan[9] sokkal nagyobb léptékben is. Ezért is lényeges, hogy csak az arra érdemes épületeket mentsük meg és újítsuk fel az utókor számára.

Emiatt nélkülözhetetlen, hogy történeti, építészeti és műszaki szempontból, több szakág bevonásával vizsgáljuk ezeket az épületeket.[10]

4. GENIUS LOCI

4.1. Budapest, mint iparváros

Noha Budapest 1873-ban jött létre Pest, Buda és Óbuda egyesülésével, a város ipari története sokkal messzebbre nyúlik vissza. Már a XIX. század közepén kiemelkedtek azon iparnegyedek határai, melyek a rendszerváltozásig megmaradtak.

Pest, Buda és Óbuda a XIX. században már jelentős településeknek számítottak, de az igazi fejlődésnek a Közmunkák Tanácsának létrejötte (1870) és városegyesítésnek adott teret.

A XIX. és XX. század fordulóján az ország mezőgazdasági jellegéből származóan az élelmiszeripar, valamint a gépipar lett Budapest húzóágazata. A könnyebb jövőbeli terjeszkedés reményében az ipar nagyobbik hányada a külvárosba települt. A II. világháború végére hat markánsan elkülönülő ipari körzet jött létre, melyben az akkori fővárosi munkásság 75%-a dolgozott: az Észak-pesti (Angyalföld, Újpest), Délkeleti (Kőbánya), Csepeli, Dél-budai, Észak-budai vagy Óbudai és Dél-pesti iparnegyedek.

Az 1960-as évekre világviszonylatban is az élmezőnybe tartoztunk az előregyártott vasbeton szerkezeteket illetően. Az ország első ilyen technológiájával készült épületei a főváros ipari és közlekedési létesítményei voltak, melyek akkoriban rendkívül korszerűnek számítottak.

A rendszerváltozás után, ahogyan az állam levette a kezét a nagyvállalatokról, azok épületállománya is jelentősen leromlott. Sok épület gazdát cserélt, elhagyatottá vált, esetleg új funkciót kapott. Elkezdődött az iparterületek felaprózódása és Dél-Budapest hajdani ipari körzeteinek lassú leépülése.

Ugyanakkor Budapest sem maradt akkora, mint a dualizmus idején. A Nagy-Budapest a XX. század folyamán fokozatosan „körbenőtte" az addigi ipartelepeket. Az egykori külvárosi gyárak, raktárak, műhelyek hirtelen a város központi részeibe kerültek.

A helyzet szerencsére javult a rendszerváltás óta: 1994-től a fővárosi ipar – javarészt külföldi beruházásoknak köszönhetően – ismét növekedést mutat. A kialakult barnaövezetek (volt ipari területek, közlekedési és lakótelepi „foltokkal") pedig továbbra is a fővárosi gazdaság kiemelkedő színterei.

Budapest gazdasági fontosságának megmaradása nagyrészt a történeti ipari körzetek meglétén múlott, amelyekben egyvalami közös volt: mindegyik a Duna mellé települt, ez alól egyedül a saját vízzel rendelkező Kőbánya képezett kivételt.

8 Pilsitz Martin: Műemlék az ipari építészetben. *Építés – Építészettudomány* Vol.40. (2012) No.1–2. 97–112.

9 Lásd 2.3. alfejezet

10 Kirády Rita Rebeka: *Ipari épületek rehabilitációja – A Jövő Házától a Zanzáig – Ipari épületekben megvalósult projektek.* (DLA Disszertáció) Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Budapest 2009. 81.

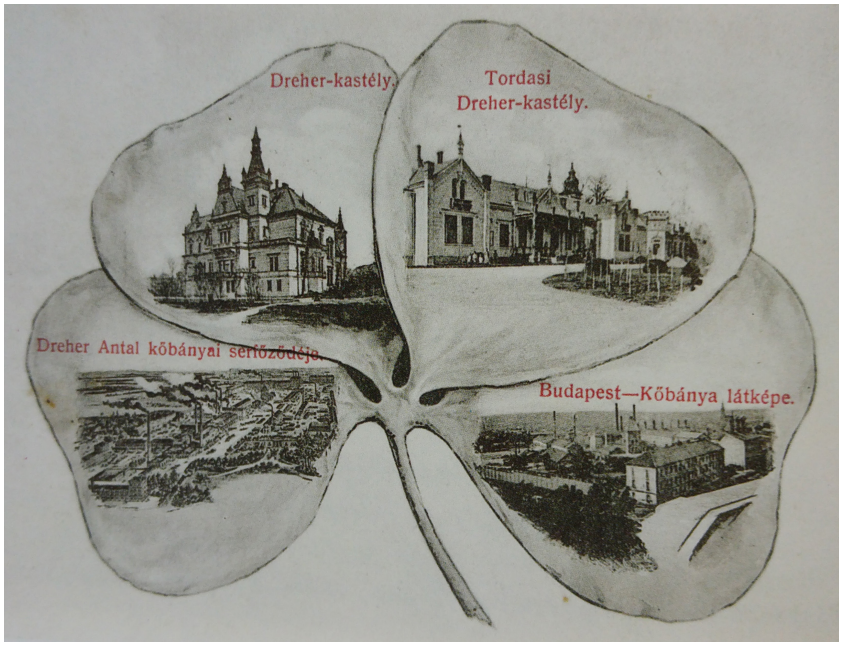

04 Korabeli képeslap Kőbánya nevezetességeivel.

4.2. A sörgyártás kialakulásának feltételei Kőbányán

Kőbánya első írásos említése – valószínűleg – 1244-ben történt meg,[11] amikor IV. Béla király „Pesthnek" ajándékozta az akkori Keuer (Kőér) földet. A mai Budapest X. kerületében található terület már a középkorban kitűnt adottságaival, aminek hasznát igazán a XIX. századtól lehetett látni.

Lakosság – A középkorban bányászok, iparosok, a XIX. században vagyonos külföldi családok telepedtek le/fektettek be a területen. Ez azt is magával hozta, hogy támogatták az impozáns középületek létrejöttét. A XIX. században épült Kaszinó, a mai Szent László-templom, illetve Gimnázium mára a kerület jelképeivé váltak. (4. ábra)

Víz – Kőbányának – a hűtésre használt jegét leszámítva – sikerült függetlenítenie magát a Dunától. A XIX. század második felére ez terhet is jelentett: a víz szállítása és tárolása komoly problémát okozott. Az első víztároló medence és a hozzá tartozó több kilométeres vízvezeték 1869-ben épült meg a kerületben, ennek ellenére a kőbányaiak java még a saját – amúgy kiváló minőségű – kútvizét itta. A helyzetet az 1905-ben, a 148 m magas Óhegy tetején elhelyezett víztoronnyal sikerült megoldani, ez volt a világ első vasbeton víztornya.

„Lajta-mészkő"– Jó minőségű építőanyag, mely „városteremtő" lett. Ebből épült fel a középkori Pest városfala és több épülete, a mai Vigadó helyén korábban álló Redout. Továbbá az Országház, a Halászbástya, a kecskeméti Barátok Temploma, a Citadella, a budai alagút homlokzata, sőt még a bécsi Opera is „nyomokban tartalmaz" ilyen követ.[12]

Földalatti világ – A „durva mész" (mészkő) bányászata nyomán 30 km hosszú, 18 hektáros pincerendszer jött létre a Steinbruch, azaz Kőbánya alatt. Az alagutak a víznyerésen kívül kedvezők voltak a bor és a sör tárolására, hűtésére is. Továbbá ideális malátaszérűnek (árpacsíráztatónak) is bizonyultak ezek a tárnák. A II. világháborúban repülőgép összeszerelőként és óvóhelyként is működtek az alagutak, ma inkább sportolni és kikapcsolódni vágyók látogatják a pincéket.[13]

11 Buzás Kálmán: *Kőbánya oda és vissza – mesék ihlette emlékezet* c. könyvében utal arra, hogy több bizonyíték is alátámasztja, hogy nem mai Kőbányáról beszél a királyi bulla: a középkori Budát hívták akkoriban Pesthnek, valamint Keuer/Kewer néven illették az akkori Várhegyet és környékét. (Buzás Kálmán: *Kőbánya oda és vissza – mesék ihlette emlékezet.* Ráth Lépcső Tudásközpont, Budapest 2017. 20–23.)

12 Buzás, 28.

13 Kerékpárversenyek, barlangi búvárkodás és sok más egyéb program zajlik a föld alatt. (Buzás, 27.)

Tégla – A mészkőre telepedett agyagból égették az 1838-as árvíz után újjáépült Pest tégláit (pl.: Drasche, Sorg-féle téglagyár, de még 28 hasonló üzem működött a kerületben). A mészkőbányászat és a téglaégetés mellé egész sor „kisegítő" iparág települt (hordó- és ládagyártás; javarészt építőipari gépek javítása stb.)

Bor – Az agyagos talaj jelenléte rendkívül kedvező volt a szőlő számára, a belőle készült bor sokáig a kerület védjegye volt. A XIX. század végén a filoxéra járvány óriási károkat tett a szőlőben, így háttérbe szorult az ital és előtérbe került a sör Kőbányán.

Ezek a tényezők nemcsak Kőbánya hírnevét növelték, de az említett iparágak mellett hozzájárultak a kőbányai sörgyártás minőségi és mennyiségi fejlődéséhez. Az 1910-es évekre már öt nagyobb sörgyár és egy különálló – külföldre is termelő – malátagyár működött a kerületben. Az akkori évi 3,2 millió hektoliter sör 75%-át ezekben az üzemekben állították elő.[14] (5. ábra)

5. AZ EGYKORI KIRÁLYI MALÁTÁZÓ GABONARAKTÁRA

5.1. Történeti áttekintés

A Kőbányai Király Serfőzde Rt. a XIX. század végi kőbányai sörgyár-alapítási hullámot igyekezett meglovagolni. A gyár közvetlenül az Első Magyar Részvény Serfőzde Rt. szomszédságában lévő üresen álló telekre[15] épült Kőbánya Óhegynek nevezett részén. (6. ábra)

Az 1894-es cégalapítás ellenére a tervezett üzemek és az árpatároló csak 1898-ra lettek készen. Ráadásul a cég is tiszavirág életűnek bizonyult: hiába volt a sörük jó minőségű, az akkori átmeneti gazdasági visszaesés miatt a vállalat 1900-ban csődbe ment.

A budafoki Haggenmacher és három másik kőbányai (Polgári Serfőző Rt., Dreher Antal Sörgyára, Első Magyar Részvényserfőzde Rt.) sörgyár is hozzájárult a konkurencia megszüntetéséhez. Még abban az évben megvették a telepet és tisztán malátagyártásra rendezték be, hogy kiszolgálja saját igényeiket (az új tulajdonos, a Deutsch család kötelezettséget is vállalt, hogy nem gyárt több sört.). A Dreher–Haggenmacher–Első Magyar Részvényserfőzde Rt. trióból 1933-ban létrejött vállat továbbra is malátázóként használta a telepet. Az 1945-ös államosítás után a funkció maradt a régi, de magukat az épületeket átalakították: a gabonaraktár az 1960-as években tetőátépítésen esett át, a középső traktus új vasbeton födémeket kapott. A szomszédos épület azonban nem járt ilyen szerencsésen: az 1970-es években a modernizmus szellemében a malátagyárat az átépítéskor megfosztották díszeitől, eredeti ablakaitól, valamint a toronysisakot is megszüntették. A malátázót és a hozzá tartozó raktárat 1994-ben az ott gyártott rossz minőségű malátára hivatkozva bezárták, ezzel 50 embert tettek munkanélkülivé. A malátagyárat 2003-ban lebontották. A megmaradt egykori gabonaraktár mai tulajdonosa a Dreher Sörgyárak Zrt.

5.2. Környezet

A telep létrejöttekor igyekeztek megteremteni a malátázáshoz és gabonatároláshoz szükséges feltételeket: kutakat fúrtak, iparvágányokat telepítettek. (A raktár, a malátázó és a Jászberényi út közötti terület egy kisebb vasútállomásra emlékeztetett). A látványt egykor a telep közepén álló óriási gyárkémény koronázta meg, melynek mára nyoma sincs. További fontos elem a tárolótól néhány 10 méterre álló kubus, melyből lift vezet le a II. világháborúban óvóhelyként is működő pincerendszerbe.

A gabonaraktárban tárolt árpa a maláta készítésre, illetve annak részbeni „kipótlására"[16] szolgált. Így a malátázó és a raktár szorosan egymás mellé épült.

A malátázás (a sörkészítéshez hasonlóan) állandó felügyeletet igényelt az ott dolgozóktól: az egykori telepen a Jászberényi út mellett több szolgálati lakás épült.[17] Az egykori portás házát leszámítva csak néhány lakóépület áll még épségben.

14 Vámos Éva – Kiss Katalin: *Magyar gyárak a millennium korában (DVD) – Kőbányai sörgyárak epizód*. Studio Metropolitana Kht, Budapest 2002.

15 A telek helyrajzi száma ma 41025/2. A gabonaraktárat délnyugatról az egykori Sörgyár utca határolja, északkeletről pedig a Jászberényi út 11 felől lehet megközelíteni.

16 Malátázáskor a tavaszi kétsoros árpát mesterségesen csíráztatják, hogy vegyi átalakulásokon menjenek keresztül a szemek, illetve enzimek képződjenek bennük. A malátát részben ki lehet pótolni az egyébként még kicsírázatlan árpával/rizzsel, ami önmagában nem alkalmas malátázásra, viszont növeli a terméshozamot. (Kunze, Wolfgang: *Sörfőzés és malátázás technológiája*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1983. 18–19.)

17 A vezetőségi lakások is hasonló távolságban voltak a gyártól, mint a munkáslakások, azonban itt már ügyeltek arra is, hogy a gyár és a lakóépület stílusban is hasonló legyen (Vámos – Kiss 2002.)

05 A Haggenmacher sörgyár. Korabeli képeslap.

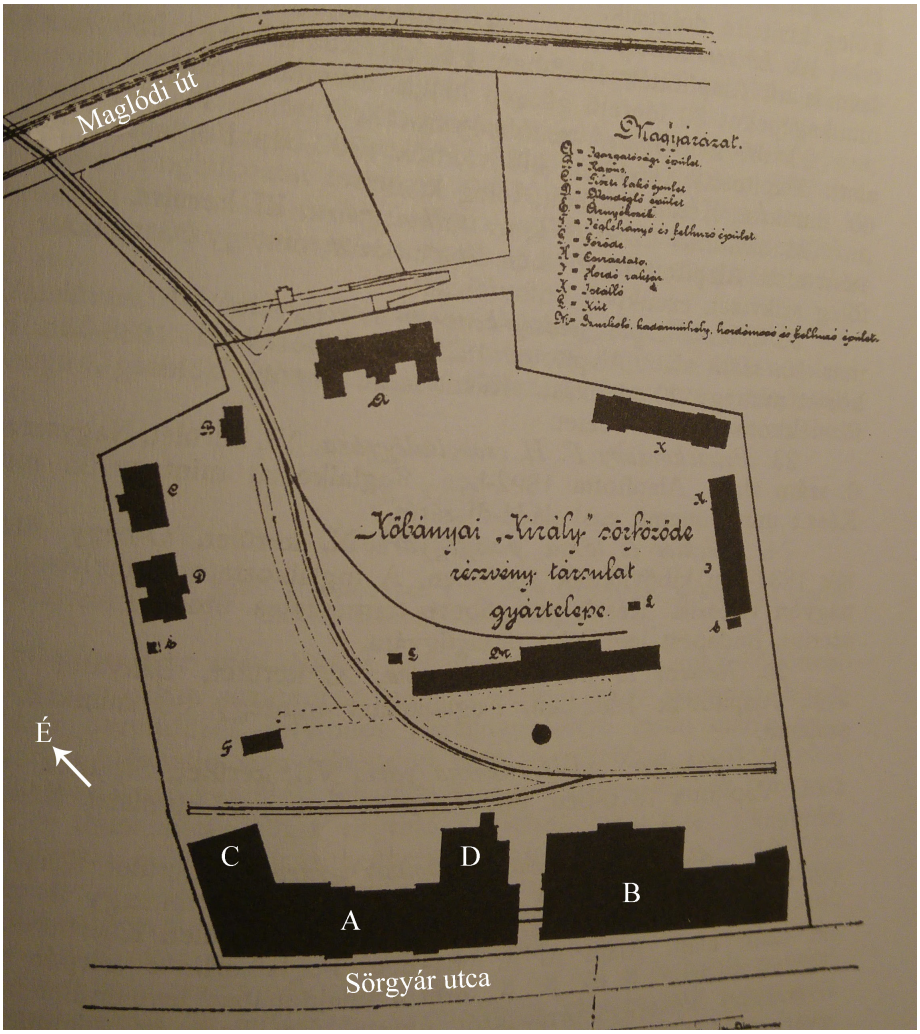

06 Az egykori Kőbányai Király Serfőzde Rt. telephelye. A: gabonaraktár, B: malátázó, C: alraktár, D: műhely (A helyszínrajzon jelölt Maglódi ma a Jászberényi út.)

5.3. Hozzáépítések

A gabonaraktár építésekor két „toldalékkal” rendelkezett. Mindkét szárny északkeletről csatlakozott az épülethez. Az egyik egy emelet magas lapostetős alraktár volt. (6. ábra, C szárny) Csatlakozása alapján valószínűleg eredetileg is tervezték a megépítését. Az 1960-as években közvetlen vasút bejárat épült ehhez az alraktárhoz. Nem bontották el teljesen, hátsó fele a vasúti bejárattal együtt még mindig áll.

A másik toldás egy nyeregtetős, egyemeletes műhely volt, taréjgerince mentén kis felülvilágítóval ellátva. (6. ábra, D szárny) Ez a szárny feltehetőleg utólag került megépítésre, ezt bizonyítják a főépületen utólag befalazott ablakok is. Mára csupán homlokzati lenyomata és főfalainak vége tanúskodik a hajdani műhelyről.

5.4. Tömegképzés

A ma álló épület öt jól elkülöníthető tömegből áll. A részek „súlyozása” a bennük lévő funkció szerint változik. A középső, részben nyeregtetővel, részben lapostetővel lefedett hasábot kettő, nagyrészt lépcsőházból és közlekedőkből álló torony fogja közre. Ezeket nyeregtető fedi, melyeket délnyugatról, az egykori toronysisakok helyén egy manzárd, illetve egy kontytető zár le, az udvarra néző homlokzataik pedig oromzatosan végződnek. A raktár hossztengelye mentén egy-egy nyeregtetős épületrész zárja le a főtömeget, melyek közül a délkeleti nyeregteteje törtvonalú. Az épület háromemeletes, ugyanakkor a lépcsőházi traktusokban elég nagy a legfelső szintek belmagassága egy negyedik félemelet számára. Összességében egy aszimmetrikus épülettömeg, valamint egy bonyolultabb alaprajzi kialakítás jellemzi. (8. ábra)

5.5. Bejáratok

Az árpa nagyrészt a Jászberényi út felől érkezett szekérrel[18], teherautóval, illetve vasúttal lényegében a raktár hátsó, udvari részéhez. Az egykori Sörgyár utca felőli homlokzat volt egyértelműen az épület arca a külvilág felé. Nem egy, gyalogos forgalom számára fenntartott bejárat állt ezen az oldalon. A hajdan adminisztrációs célokat is szolgáló épületrész bejárata elé még egy kis szélfogó építményt is elhelyeztek az épület északkeleti homlokzatán.

5.6. Homlokzat

A Király Serfőző számára az épület homlokzatának kialakítása reprezentációs célokat szolgált. A mára beszürkült vakolat azonban nem az eredeti. Megépültekor színe császársárga volt, mely néhol látszik még a lábazaton. Egy raktár főfunkciójú épülethez képest gazdagon díszített, ugyanakkor a kor stílusához képest meglehetősen visszafogott épületet láthatunk: nemcsak az épület tömegképzésében, de a homlokzat díszítettségében is erőteljes geometrikus hatás mutatkozik meg. Megtaláljuk a történeti építészet elemeit, ugyanakkor erősen leegyszerűsítve és kisebb hangsúllyal: vakolatlan, klinkertéglával fogazott zárópárkányt; alig látszó könyöklő- és osztópárkányokat, ablakköténeket. Középen a homlokzati síkból előugró, hangsúlyosan kiemelkedő, téglafelületű pilasztereket láthatunk, melyek eredetileg vakoltak lehettek.

A két szélső szárny homlokzati mezőit csupán falisávok borítják. Ugyanez a visszafogottság jellemző az oromfalak díszítettségére is, ahogyan a hajdani Első Magyar Részvényserfőzde Rt. épületei felé néző homlokzatra is, amely csak néhány méterre áll a ma már a Dreher Sörgyárak Zrt. tulajdonában álló épületegyüttestől. Itt csak egyszerű, lábazat és fejezet nélküli falisávok láthatók. A lépcsőházi traktusok homlokzatán sarokpilaszterek és fölöttük törpepillérek állnak.

Az egykori Sörgyár utca felé néz az épület főhomlokzata, így ez az oldal jóval díszesebb. Ezt erősítette az 1910-es felújítás, melynek során szecessziós díszek is felkerültek a raktár falaira.

5.7. Ablakok

Az ablakok elrendezése és típusa (a homlokzati díszekhez és az egykori toronysisakokhoz hasonlóan) összefüggésben áll azzal, hogy azok az épület mely részén állnak: a délnyugati homlokzaton díszesebb, csúcsíves ikerablakokat is találunk. A raktár hosszabb homlokzatain északnyugatról délkeleti irányba haladva a homlokzat tagoltságából adódóan az öt homlokzati szakaszon 8+2+4+2+5 ablaktengely látható,

18 Újabb kapcsolat az ipar és a mezőgazdaság között: nyár végén az árpát betakarító parasztok, miután terményüket eladták és behozták a raktárba, a téli félévben, a malátakészítés idejében segédmunkásként dolgoztak a gyárban. (Kunze, 5.)

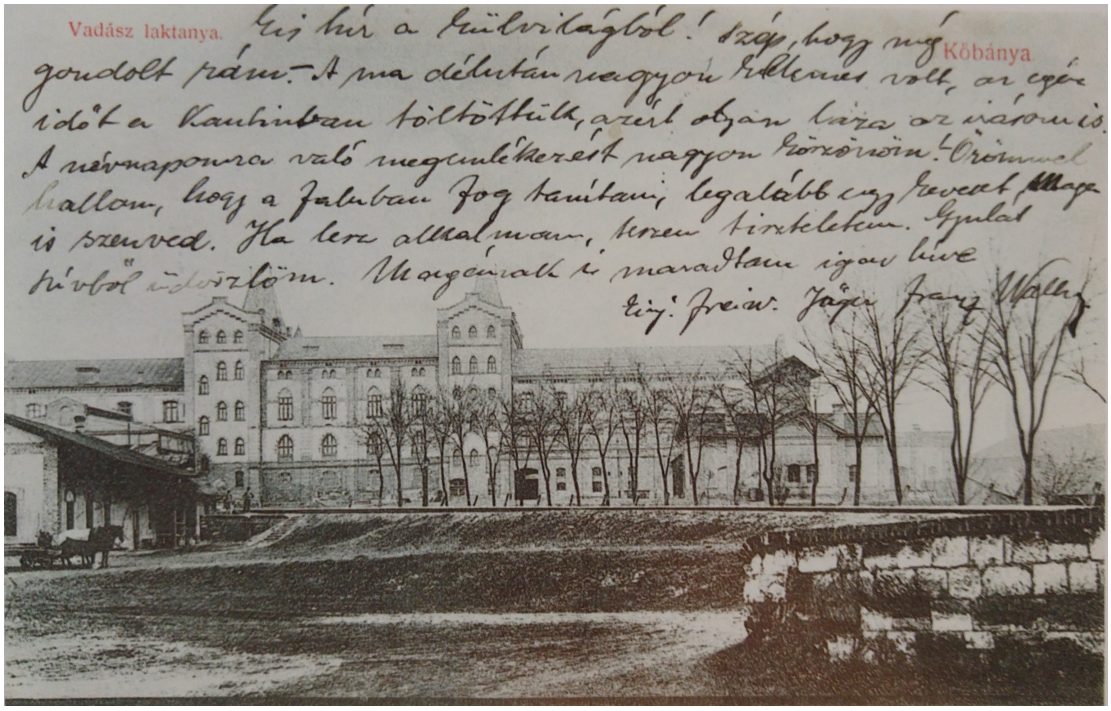

07 A gabonaraktár toronysisakokkal és hozzáépítéseivel északkeletről. Korabeli képeslap.

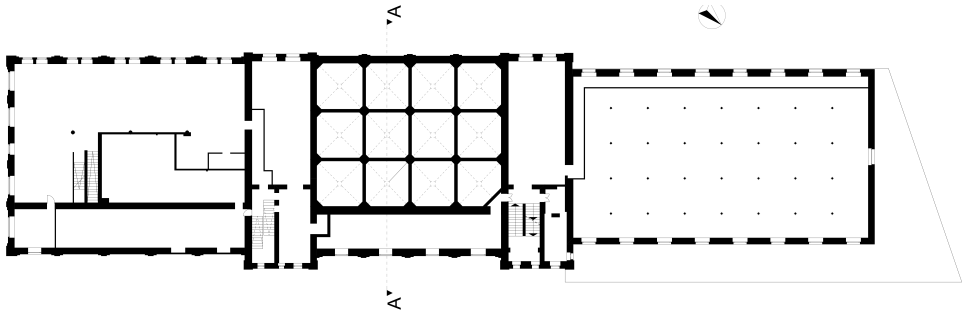

08 Az épület első emeleti alaprajza (A-A metszet, lásd 13. ábra).

ugyanakkor az eltérő funkciók miatt a két szélső szárnyon a földszinti ablakok száma és formája nem azonos. Az északkeleti homlokzaton a kisebb méretű csúcsíves lépcsőházi ablakok miatt 8+3+4+3+5 axist figyelhetünk meg. Az épület két rövidebb homlokzata egyaránt 5-5 tengelyes. Egy ipari épülethez képest szokatlan változatosságot mutatnak az ablakkeretezések. Egyedi nyílásformák is megfigyelhetők: a hagyományos téglalap, félkör- illetve köríves valamint ikerablakok mellett egyszerre szegmensíves szemöldökű, csúcsíves keretezésű ablakokat is láthatunk.

A nyerstégla keretezés nem jelenik meg minden ablaknál. Van ahol csupán a szemöldökökön vehetünk észre egy apróbb díszítést: 3 vakolt és 3 vakolatlan tégla váltakozását.

Mindössze négy eredeti ablaktok, illetve -szárny maradt fönn az épületben, ezeket a délnyugati homlokzaton találjuk. Ennek oka, hogy a II. világháború után jóval egyszerűbb tokok kerültek beépítésre. Sok ablaknál az áthidalás is előnytelenül megváltozott. (Ahol lehullott a vakolat, ott látszik az eredeti kiváltás is).

09 Néhány eredeti ablakszerkezet a délnyugati homlokzaton.

10 Surrantóval ellátott gabonatér az északnyugati szárny első emeletén.

5.8. Funkcionális elemzés

5.8.1. A gabonaraktár, mint nagyüzemi épülettípus

A Királyi Malátázó gabonaraktára a Császár László által felállított négy üzemépület típus[19] közül a „raktárak, magtárak, textilüzemek" kategóriába sorolható szerkezetei és a gabonának a létesítményben való mozgatása miatt. Az ilyen épületek külső teherhordó falai téglából épülnek, födémeik poroszsüveg födémek. Tereik többszintesek és soktámaszosak. A pontszerű megtámasztások általában öntöttvas oszlopok. A kis traktusmélység miatt a fény javarészt az oldalsó bevilágítókon keresztül érkezett, emiatt nem volt feltétlenül szükség a mesterséges megvilágításra. A nyersárut vagy a késztermékeket horizontálisan és vízszintesen szállították. Ez a leírás tökéletesen illik a tanulmányban szereplő gabonaraktárra is.

5.8.2. Az árpa útja

A gabonaraktárban elsősorban a malátagyártás alapanyagát – a kétsoros tavaszi árpát - tárolták, de a maláta kipótlására (mivel ezzel a malátázáshoz szükséges munkaerőt és a költségeket megspórolták, továbbá csökkentették az esetleges veszteségeket) őszi gabonát is tartottak az épületben. Logikus lépés lett volna egy ilyen tárolókapacitású raktárnál, hogy a kész maláta visszakerül az épületbe és ott tartják, amíg felhasználásra nem kerül a félgyártmány. Erre azonban nincs bizonyíték.

A beérkezett árpa először a pincébe került a földszintről, innen ún. serleges felvonókkal jutott fel a tetőtérbe. Az osztályozás a pincében, ugyanakkor a tisztítás a legfelső emelteken történhetett, (még a betárolás előtt érdemes volt a tisztítást elvégezni, mert a gyommagvak, melyek az árpával együtt érkeztek, növelték a víztartalmat). A tetőtérből az árpa ún. „surrantókon" (csúszdákon) került szétosztásra az emeleteken. Ott silókban tárolták, ameddig a szomszédos malátázóban nem volt rá szükség, ekkor újra lekerült minden a pincébe. Ezt követően szívólevegős berendezések segítségével jutott fel a gabona a padlásra. Innen már csupán egy rövid (de most már csak vízszintes) út várt rá, hogy átkerüljön a malátázóba. A délkeleti homlokzaton még ma is látszik az a parapet nélküli ablak, ahol átjutott az üzembe az árpa.

5.8.3. Az árpatárolás és szárítás

A raktározás kétféleképpen történhetett: hagyományos padozatosan, azaz a födémre szórva, vagy 15 cm falvastagságú, kúpos végű vasbeton silókban, melyeket a középső szárny födémeinek kibontásával tudtak beépíteni a 1960-as években.

A középső traktusban, az északkeleti oldalon, a silós tárolás ellenére továbbra is megmaradtak a tradicionális, nagyobb belmagasságú gabonaterek. Feltehetően azért, mert szükség volt olyan helyiségekre, ahonnan ki lehetett juttatni az árpát a szabadba. A parapetfalban lévő majd fél méter átmérőjű, a raktárból kivezető csövek ugyanis azt mutatják, hogy nem csupán a szellőztetés volt itt a cél. A malátagyártásban is használt őszi árpát takarmányozásra is lehetett használni, így a raktár egyfajta árpaelosztóként is működhetett.

Víztartalmának csökkentése végett még az épületben ki kellett szárítani az árpát. Mivel a silók nem voltak szellőztethetők, időnként le kellett őket ereszteni.

A második emeleten látszik, hogy az egyes szobák „rekeszekként" működtek: ameddig tudták, feltöltötték azokat gabonával (az ikerablakokat itt a nagyobb kapacitás elérése érdekében nagyrészt befalazták). Hogy ne csak az ablakokon keresztül szellőzzenek ezek a terek, nem ajtóval, hanem 1 m magas, sínbe csúsztatható acéllapokkal zárták el őket egymástól.

A zárt silókhoz hasonlóan higiéniai és szárítási okokból alkalmanként felszivattyúzták, illetve leeresztették a gabonát: a padozatban lévő, egyenletesen elosztott nyílásokon keresztül „csordogált le" az árpa az alatta lévő szobába. A tárolt gabonát általában éjszaka szárították, mert a hideg és alacsony páratartamú levegő volt a legalkalmasabb erre. (10. ábra)

A megszáradt árparakás magassága jóval nagyobb, mint a nedvesé.[20] Olyan helyiségekben, ahol nagyobb belmagasságokkal és alapterülettel találkozhatunk (pl.: az északnyugati szárnyban lévő kétszintes csarnok) csak a megszokottabbnál nagyobb parapet magasságú ablakok mellett lehetett megoldani a hatékony tárolást. Viszont a kisebb méretű helyiségekben is lehetővé kellett tenni azt, hogy a tárolt gabona körbejárható, illetve maga a tároló is megközelíthető legyen. Ezért a főfalaktól nem messze kb. 10 cm vastag vasbetonfalakat helyeztek el, melynek magassága a belmagasság függvényében – számunkra is érthetetlen módon – fordított arányában változott (1-1,7 m-ig).

19 Császár László: XIX. és XX. századi ipari és mezőgazdasági épületek. *Műemlékvédelem* Vol.38. (1994) No.3. 172–184.

20 Kunze, 66.

A padozatos árpatárolás nagy előnye volt, hogy a tárolt gabona könnyen áttekinthető és szárítható volt. Nagyobb mennyiségek tárolása viszont ilyen módszerrel rendkívüli helyigényű. Továbbá az árpa szinteken való mozgatása igen sok energiát emésztett fel, amióta a középső traktusba bekerültek a silók, szinte teljesen kettévágva az épület két végében lévő gabonatereket. A padlásteret leszámítva, nincsenek közvetlenül egybenyitva a tárolásra használt helyiségek.

5.8.4. A Királyi Malátázó gabonaraktárának funkcionális elemzése

Az öt különálló traktus nemcsak tömegében, homlokzatképzésében alkot önálló egységet, de funkciójában is. Az északnyugati szárnyban a nagy alapterületű helyiségekben padozatos árpatárolás zajlott, az alatta elterülő pincében folyt a gabona válogatása. A földszinten a traktust harántirányban átszelő kocsibeálló, valamint néhány gépészeti helyiség található. A kontyolt tetős lépcsőházi traktus a közlekedési funkción felül malomipari gépek tárolására is szolgált. A középső blokk foglalja magába a 12 darab, többemelet magas vasbeton silót. A földszinten a silók kivezető nyílásai és gépészeti helyiségek figyelhetőek meg. A manzárdtetős lépcsőházi torony nagyjából hasonló funkció lát el mint a tőle északnyugatra álló társa, azonban néhány tároló helyiség itt is megtalálható. Az épület délkeleti szárnya talán a legérdekesebb. Műhelyek, gépészeti helyiségek, illetve lakórészek helyezkednek el itt. Az eredetileg adminisztrációs célokra létrehozott épületrész volt már kaszárnya, börtön, de női munkásszálló is, továbbá az épület bezárását megelőző évtizedekben a malátázó és maga a raktár dolgozói is laktak ebben a traktusban. A nagy alapterületű, egész szinteket kitöltő helyiségeket felosztották és szükséglakásokat alakítottak ki vizesblokkokkal, nappalikkal stb. (Az utolsó lakosok csak 2000-ben költöztek ki.). Annyira „állam az államban" volt ez a szárny, hogy külön portáshelyiséget, irodát, de – az egész épületre nem jellemzően – saját lépcsőházat is találunk benne.

5.9. Függőleges teherhordó szerkezetek

Az épület szélső szárnyai falazott-pilléres szerkezeti rendszerűek. A középső traktusban és a lépcsőházban haránt irányú teherhordó falakkal és jóval kisebb fesztávolságokkal találkozunk, itt nem volt szükség pontszerű alátámasztásra. A teherhordó falak nagyméretű téglából épültek. Vastagságuk a pincefalaknál 1 m fölött is lehet. Szintenként egyre feljebb haladva a vastagság csökken, de 65 cm alá nem megy. Az árpa tárolásánál rendkívül fontos, hogy a belső hőmérséklet állandó legyen, ami az ilyen vastagságú tömör agyagtégla falnál volt biztosított.

A homlokzatképző elemeknek (pilaszterek és lizénák) statikai szerepe nincs. A pince dongaboltozatának terheit téglapillérek veszik át. Az északnyugati szárnyban acélbeton pilléreket találunk (a vasbetontól csak a henger alakú vasak, illetve a mainál rosszabb minőségű beton különbözteti meg), de mégis az épületben a legelterjedtebb pontszerű megtámasztás a szélső szárnyakban álló, karcsú öntöttvas oszlopok. Formájukat és kialakításukat tekintve rendkívül változatosak: többféle fejezettel, lábazattal vannak ellátva és a födémmel való kapcsolatuk is igen sokszínű. (11. ábra)

5.10. Térelválasztás

A II. világháború után üreges kerámia válaszfallapokból lakórészeket alakítottak ki a délkeleti szárnyban. Emellett elvétve találunk vasbetonból készült válaszfalakat, illetve a már fentebb említett gabonatereket körülzáró, parapetmagasságú elválasztó falakat.[21]

5.11. Födémek

A XIX. század végi szokásoknak megfelelően a pincefödémek téglából falazott dongaboltozatok voltak. Egyes lépcsőházak zárófödémeként is szegmens ívű dongákat figyelhetünk meg, amelyek falazása kupás volt. A kisebb statikai és dinamikai terhelés, valamint a csekély traktusmélység miatt a poroszsüveg födém volt az uralkodó födémtípus az épületben. A gabonaterekben ezek fölé kezdetben hajópadló burkolatot helyeztek el. Később megjelent a simított beton és a lapburkolat is.

Hazánkban csak a XX. században honosodott meg az acélbeton. Beépítésére az 1910-es átépítés során kerülhetett sor. A váltás oka valószínűleg a korszerűbb, de nehezebb gépek megjelenése volt. A nagyméretű koncentrált terhelés miatt a födém bordarácsos, illetve megerősített fejezetű pillérek is gyámolítják azt. (12. ábra)

21 Érdekesség, hogy a lehullott vakolat miatt a téglán látszik egy majd 120 éves kőműves ceruza nyoma: az első vakoláskor az 1 m magas lábazat felső két téglasorát lemeszelték, majd erre húzták rá a lábazat felső vonalát.

11 Öntöttvas oszlopok az északnyugati szárny pincéjében.

12 Bordarácsos acélbeton födém az északnyugati szárny földszintjén.

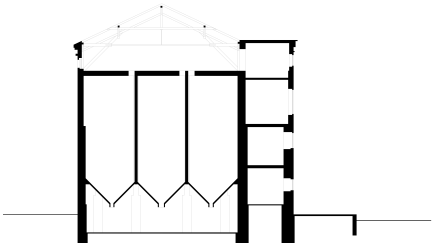

13 A középső traktus metszete.
(A 9. ábrához tartozó A-A metszet.)

Az alulbordás monolit vasbeton födém a legfiatalabb födémtípus az épületben, mely az 1960-as években került beépítésre. A középső traktusban így már el tudta látni a padlásfödém is a silók megtöltésével járó megnövekedett kapacitást.

5.12. Koszorúk, kiváltók

A falazatok vízszintes összefogását laposacél falkötővasakkal biztosították. A vasbetonfödémek, illetve a rácsostartó szerkezet beépítése mellett az épületbe feltehetően vasbeton koszorúk is bekerültek. A II. világháború után az egykori tégla boltöveket, kiváltásokat részben felváltották a vasbeton áthidalók.

5.13. Lépcsők

A lépcsőkarok szerkezeti megoldásai, illetve díszítésük is igazodott a lépcsőházi traktushoz kapcsolódó más épületrészek funkcióihoz. A délkeleti – egykori adminisztratív – szárnyhoz tartozó főlépcső üres orsóterű, míves kidolgozású „volutás” díszítésű öntöttvas korláttal rendelkezik, amely a lépcsőkar oldalához lett rögzítve. Az acéltartóval gyámolított lépcsőkar, illetve a pihenő légies, letisztult képet mutat. Az északnyugati főlépcsőház lépcsői vastag orsótéri fallal, egyszerű fogódzóval rendelkeznek melynek oka a funkcióban keresendő: a lépcsőházból csupán raktárak nyíltak, a szépség helyett itt inkább a hasznosság dominált. A délkeleti szárny belső lépcsője a három lépcsőház közül talán a legszerényebb, és ez kapja a legkevesebb fényt is, mivel az épületrész közepén helyezkedik el.

5.14. Tetőszerkezetek

A középső traktus tetőszerkezete egy olyan állószékes fedélszék benyomását kelti, melynek a közbenső székoszlopainak könyökfák alatti részét eltávolították. Valószínűleg a fesztávolság nagysága, illetve a padláson zajló állandó munka miatt alakult ki ez az egyedi[22] megoldás. (13. ábra)

Másik érdekesség az északnyugati szárnyban az 1960-as években beépített acél tetőszerkezet, melynek állásai olyan háromcsuklós tartók, melyek ferde rúdjai rácsostartókként lettek kialakítva a 20 méteres fesztáv és az igénybevétel miatt. A szerkezetet alul vízszintes vonóvas köti össze, amelyet függőleges acélrudak kapcsolnak a rácsostartókhoz. (15. ábra)

A lapostetők fedése kavicsolt lemez, a magastetőket hullámeternit és rombuszpala borítja.

5.15. Eszközök, berendezések

Számos eredeti gép és berendezés maradt meg a raktárban. Négyszög keresztmetszetű, surrantó csúszdákat, illetve szíjas-serleges felvonókat találunk szerte az épületben, melyek már csak koruknál fogva is értékesek. Ügyes low-tech megoldás a súllyal „önműködő” ajtó, ami az árpa könnyebb mozgatását tette lehetővé.

22 Keil József: *Az ácsmester iskolája* című könyve tartalmaz néhány ehhez hasonló fedélszéket, melyek ott „Nem gyámolított födelek”, illetve „egyesített feszítő és függesztőművek” néven szerepelnek. A könyököket a hosszirányú merevítés, illetve a szelemen fesztávolságának csökkentése miatt tartották meg. (Keil József: *Az ácsmester iskolája.* ÉTK Kft., Budapest 2003. 30., 32.)

14 Súllyal (is) záródó ajtó az északnyugati lépcsőházi traktus negyedik emeletén.

5.16. Védettség

A raktárat és a Dreher Sörgyárak Zrt. még ma is használatos épületeit a X. kerületi önkormányzat helyi védelem alá helyezte 2011-ben.[23]

6. A RAKTÁR ÉRTÉKEI ÉS VÉDELME

6.1. Nemzeti identitás

Az épület raktárként kiszolgálva a mellette lévő malátázót, hozzájárult a nemcsak hazánkban elismert kőbányai maláta és sör létrejöttéhez. Bár mára az itt készült italok megítélése romlott, a X. kerület sörei továbbra is nagy népszerűségnek örvendenek hazánkban és – hivatalos elismerés nélkül is – nemzeti értékeknek számítanak.

6.2. Egyéni kötődés

A XX. század folyamán a politikai és társadalmi helyzettől függően számtalan különböző hátterű és foglalkozású ember használta az épületet. Az eredetileg ott dolgozó munkások és adminisztratív dolgozók mellett, tüzérek, foglyok és sörgyári alkalmazottak otthonául szolgált hosszabb-rövidebb időre. Az olyan átmeneti funkciók, mint a kaszárnya, a börtön és a délkeleti szárnyban létrehozott szükséglakások közösségteremtő szerepe vitatatlan. A felsorolt funkciókkal párhuzamosan a gabona raktározása, mozgatása is itt történt, valamint vállalati ügyvitel is működött az épületben.

6.3. A későbbi hasznosítás lehetőségei

E publikáció nem terjed ki a jövőbeli hasznosítás vizsgálatára, ugyanakkor ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egy ilyen léptékű és helyzetű[24] épületnek fontos lehet a kerületi, de akár a városi kontextusban betöltött szerepe is. A raktártól néhány méterre hasonló korú, de felújított és modern berendezésekkel ellátott üzemek állnak. Mégis az egykor toronysisakokkal ellátott gabonaraktár ma már egy üresen álló, életveszélyes épületté vált ahelyett, hogy Kőbánya egyik jelképe lenne. A létesítmény korábbi használatát és az elmúlt 120 év során építészetileg kialakult történeti-modern fúzióját megragadva számtalan lehetőséget rejt magában. Akár a söripartól teljes mértékben elszakadó, többfunkciós épület is kialakulhat a felújítás és az esetleges átépítés során. Például egy kortárs galéria kialakítása az északnyugati szárny második emeletén érdekes lehetne a két emelet magas acélszerkezettel és árkádokkal rendelkező térben. (14. ábra)

6.4. A korabeli tervezési és építési irányelvek

A raktár emléket állít annak a kornak, amikor nemcsak a gyárak, de az azt kiszolgáló melléképületek is páratlan műszaki és építészeti igényességgel készültek. Az alárendelt funkció nem akadályozta egy jó arányú, esztétikus homlokzat kialakítását és további díszítését, ahogy azt sem, hogy műszakilag folyamatosan naprakész legyen az épület (pl.: acélbeton födémek beépítése a XX. század elején).[25] A tiszta és logikus belső térszervezés bizonyítja az épület kialakításának funkcionalista megközelítését. Ezek mellett sokszor nagyvonalú terekkel találkozunk, melyek lehetővé tették, hogy az épületbe új funkciók kerüljenek és még ma is „rugalmas" legyen a raktár az esetleges változásokkal szemben.

6.5. Műszaki újítások alkalmazása

A szerkezeteken felül az épület műszaki gazdagságát tovább gyarapítják a raktárral egyidős, a gabona mozgatását biztosító eszközök és berendezések, melyek gépészetileg is értékessé teszik a raktárat.

23 Lásd Budapest Főváros X. kerület, Kőbányai Önkormányzat, *193. előterjesztés, 2012. 1.* <http://www.kobanya.hu/docs/kobanya/hu/news/175578.pdf?v=792dcb78e-006238f6480789530e0b2fd> [megtekintve: 2017.10.26.]

24 Mivel az épület a Dreher Sörgyárak telepén fekszik, folyamatos munka zajlik az épület körül. Teljesen új funkció(k) megjelenése azonban nem hátráltatná mindezt, mivel a raktár közvetlen összeköttetéssel kapcsolódik a Jászberényi és a Maglódi úthoz. (Lásd 7. ábra)

25 Sajnos a II. világháborút követően mindez az alaposság már nem volt meg, amikor átalakították az épületet. Új áthidalásokkal (pl.: kilátszó vasbeton kiváltók) és ablaktokokkal csúfították el a homlokzatot, továbbá a délkeleti szárny „felosztásával" és a középső traktusban új vasbeton silók beépítésével sikerült megtörni az épület egységességét.

15 A történeti és modern jegyeket is felmutató tér érdekes kiállítóhellyé válhatna.

6.6. Műemlékké nyilvánítás

Új szintre emelkedhetne az épület védelme, vizsgálata és jövőbeni hasznosítása, ha azt műemlékké nyilvánítanák. Erre nemcsak a fent felsorolt értékei miatt van szükség: ha korában nem is,[26] de léptékében és sorsának alakulásában hazánkban mindenképp kiemelkedő a történeti raktárépületek között.

7. Konklúzió

A műemléki státusz sokszor nagyobb terheket ró a jelenleg romosan és üresen álló raktár tulajdonosára. Az épület megőrzése szempontjából azonban fontos, hogy minél hamarabb megoldás szülessen a raktár hasznosítására. Mindez további kutatás és a létesítmény pontos felmérése nélkül lehetetlen. Így a cikk nem zárja le a jelenleg üresen álló raktár vizsgálatát, hanem előkészíti az épület „Bauforschung" szellemű átfogó dokumentálását, amelyre a tervek szerint 2018-2019-ben kerül sor.

Most egy elhagyatott és életveszélyes épületet látunk, ami számos értéket és potenciált rejt magában. Észszerű megoldásaival, tömegképzésével, gazdag történetével egy minden korszakban helytálló épületként tekinthetünk a gabonaraktárra, melyből a jelen kor építészei és mérnökei is tanulhatnak.

26 Lásd például a feltehetőleg a XVIII. században épült mosonmagyaróvári gabonaraktár épületét. http://kitud.kkmk.hu/web/guest/wiki/-/wiki/Main/A%20mosoni%20Futura

BIBLIOGRÁFIA

Bencze Imre: A budapesti gyáripar területi elhelyezkedése. *Földrajzi Közlemények* 2. évf. (1963) 2. sz. 101–127.

Buzás Kálmán: *Kőbánya oda és vissza – mesék ihlette emlékezet.* Ráth Lépcső Tudásközpont, Budapest 2017.

Császár László: XIX. és XX. századi ipari és mezőgazdasági épületek. *Műemlékvédelem* Vol.38. (1994) No.3. 172–184.

Déry Attila: Néhány pont épített örökségünkről. *Építészfórum*, 2016.01.29.
<http://epiteszforum.hu/nehany-pont-epitett-oroksegunkrol1> [megtekintve: 2017.10.25.]

Dobai János: *Munkahelyek építészete 1 c. tárgy 11. előadása*. 52.
<http://www.ipar.bme.hu/uploads/11-eloadas.pdf> [megtekintve: 2017.09.03]

Edvi Illés Aladár: *Budapest műszaki útmutatója.* TERC kiadó, Budapest 2005.

Erdősi Ferenc: *Magyar söripar földrajzi problémái.* Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs 1970

Keil József: *Az ácsmester iskolája*. ÉTK Kft., Budapest 2003.

Kirády Rita Rebeka: *Ipari épületek rehabilitációja – A* Jövő Házától a Zanzáig – Ipari épületekben megvalósult projektek. (DLA Disszertáció) Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Budapest 2009.

Kozmáné Oláh Júlia: *Jubileumi Évkönyv 1854–2004 – Sörről híres Kőbánya.* Typostudio, Budapest 2004.

Kukely György – Barta Györgyi – Beluszky Pál – Győri Róbert: Barnamezős területek rehabilitációja. *Tér és Társadalom* Vol.20. (2006) No.1. 57–71.

Kunze, Wolfgang: *Sörfőzés és malátázás technológiája*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1983.

Lepel Adrienn: *Ipari épületek második élete és újrahasznosításuk folyamata*. (PhD Disszertáció) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest 2009.

Pilsitz Martin: A Kőbányai Első Magyar Részvény Serfőzde Rt. főzőháza: A bajor neobarokk sörfőzdék prototípusa. *Építés – Építéstudomány* Vol.43. (2015) No.1–2. 79–94.

Pilsitz, Martin*: Architektonsiche Entwicklung Historischer Fabrikbautenim Siedlungsraum des heutigen Budapest zwischen 1815 und 1915 unterbesonderer Berücksichtigung der Brauereien.* (Inauguraldissertation an der BME. PhD Disszertáció) BME Csonka Pál Doktori Iskola, Budapest 2016.

Pilsitz, Martin: Early funcionalism as a design principle of historical factory buildings in Budapest. *Építés – Építészettudomány* Vol.41. (2013) No.4. 319–371.

Pilsitz, Martin: Műemlék az ipari építészetben. *Építés – Építészettudomány* Vol.40. (2012) No.1–2. 97–112.

Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története Buda visszavételétől a II. világháború végégig*. TERC, Budapest 2004.

Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 1945–1990 – Tanulmányok*. Műszaki Tankönyvkiadó, Budapest 1998.

Széll László: *Magasépítéstan I.* Tankönyvkiadó, Budapest 1957.

Széll László: *Magasépítéstan II*. Tankönyvkiadó, Budapest 1960.

Ungváry Jenő: *Üdvözlet Kőbányáról – Régi kőbányai képeslapok.* Vexillum Kiadó, Budapest-Kőbánya 2001.

Vámos Éva – Kiss Katalin: *Magyar gyárak a millennium korában (DVD) – Kőbányai sörgyárak epizód*. StudioMetropolitana Kht, Budapest 2002.

<http://www.kobanya.hu/docs/kobanya/hu/news/175578.pdf?v=792dcb78e006238f6480789530e0b2fd> [megtekintve: 2017.10.26.]

<http://www.kobanya.hu/docs/kobanya/hu/news/172462.pdf> [megtekintve: 2017.10.11.]

A mosoni Futura. *Kisalföldi Tudástár*. <http://kitud.kkmk.hu/web/guest/wiki/-/wiki/Main/A%20mosoni%20Futura> [megtekintve: 2017.10.20.]

A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény. 1954.05.14. Elérhető: <http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/71CA0B7D-9C39-454C-B052-D3CDA7DBA71B/0/Kulturalis_javak_Haga_1954_egyezmeny.pdf> [megtekintve: 2017.09.20.]

ÁBRÁK FORRÁSA

01 Fotó: Kuklis Tibor, 2017.
02 Edvi, 2005. 608.
03 Pilsitz, 2013. 340.
04 Ungváry, 2001. 36.
05 Ungváry, 2001. 55.
06 Edvi, 2005. 587.
07 Ungváry, 2001. 51.
08–15 Kuklis Tibor, 2017–2018.

KUKLIS TIBOR

Kuklis Tibor harmadéves építészhallgató a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Ez az első publikációja, mely – ugyanebben a témában írt – TDK dolgozatának egyfajta összegzője.
E-mail: kuklis.tibor96@gmail.com

PILSITZ MARTIN

Német okleveles építészmérnök (MSc), fő tevékenységi területe a lakás és ipari építés. 1989 óta a Baden-Württembergi (Németország) Építészkamara tagja. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 2016-ban szerezte PhD fokozatát budapesti történeti ipari építészet témában.
E-mail: pilsitz.martin@gmail.com

ABSTRACT

**Monument protection of historical industrial architecture –
The grain warehouse of former Király Brewery**

The historic industrial architecture is neglected by the historic preservation, despite the fact that there are several reasons for review these buildings. The article summarizes the first results of a study to the architecture of the historic grain warehouse of the Király Brewery in Budapest. The introductory chapter mentions the importance of historic industrial buildings for the architectural history of the city and discusses a possible role as carrier and conveyor of identity for an urban district. Furthermore as the article shows, these buildings were the reservoirs of new architectural ideas and technologies. After this comprehensive approach, by the example of the 120-year-old grain warehouse the article shows how a historic industrial building can be described and documented. The third part deals with the same subjects as the first one, but in terms of the grain warehouse. Finally the article regards himself as an interim result, as the scientific studies are not yet finalized and will continue in 2018 and 2019.

Keywords: industrial architecture · monument preservation · warehouse · Dreher Brewery · Kőbánya